

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Nataliia Naumenko – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes at National University of Food Technologies (Kyiv, Ukraine)

Scientific Interests: Ukrainian and foreign poetry, methodic aspects of teaching Ukrainian and foreign languages, culturological aspects of healthy lifestyle.

УДК 811.16(072)

DOI: 10.36550/2522-4077-2021-1-193-418-422

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ «ВСТУПУ ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ»

Тетяна НЕСТЕРЕНКО (Кропивницький, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-8987-4350

e-mail: tetiananesterenko1207@gmail.com

НЕСТЕРЕНКО Тетяна. ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ «ВСТУПУ ДО СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ». Статтю присвячено визначенню шляхів формування лінгвістичних компетентностей на заняттях зі «Вступу до слов'янської філології». Визначено мету й завдання дисципліни, сформульовано проблемні питання, робота над якими формує компетентності майбутнього вчителя-філолога. Запропоновано структуру та прогнозований результат вивчення курсу – перелік предметних компетентностей. Визначено перспективні завдання курсу: розвивати лінгвістичне мислення студентів, здатність розуміти й ілюструвати дію мовних законів, аналізувати, синтезувати, бачити причинно-наслідкові зв'язки, що існують у мові.

Ключові слова: славістика, дисципліни історико-лінгвістичного циклу; вступ до слов'янської філології, історична граматики, лінгвістичні компетентності.

NESTERENKO Tetiana. FORMING OF LINGUISTIC COMPETENCIES IN THE COURSE OF «INTRODUCTION TO SLAVIC PHILOLOGY». The article deals with the ways of forming of linguistic competencies in the course of «Introduction to Slavic philology». The author formulates the goal of the course: to enhance the special training of future Ukrainian language and literature teachers; prepare them for the linguistic disciplines of historical cycle «Historical grammar» and «History of Ukrainian literary language». Determines the main questions, answers to which promote forming of linguistic competencies, which are important for comprehensive education of a future philologist. What is the origin of Slavs and what territory can be considered their ancestral home? What does Proto-Slavic language represent, when did it exist, did modern Slavic languages retain their most ancient features? When and how did Old Slavic language emerge, what effect did it cause on other Slavic languages and why did it stop its development? Did Slavs have script in pre-Cyrillic age and when and how did Ukrainian script form? What is the relation between two Slavic alphabets – Cyrillic and Glagolitic, and how did Cyrillic script influence the formation of Ukrainian language's graphic system? What traits must be at the basis of modern classification of Slavic languages? The main goals of the course are: to gain knowledge about ancient history of Slavs and Proto-Slavic language, its general laws and partial processes that left a mark in modern Slavic languages, Ukrainian among them; to determine the origin of Slavic script; gain knowledge about the first written literary language of Slavs – Old Slavic; master Cyrillic graphic, learn to read and interpret ancient Slavic texts; gain knowledge about the modern Slavic nations, as well as traits and classification of modern Slavic languages.

The goals of the course determine the structure of its content modules:

Module 1. Slavs in ancient times.

Module 2. Proto-Slavic language.

Module 3. Old Slavic language.

Module 4. Origin of Slavic script. Graphic of the ancient Slavic monuments.

Module 5. Slavic nations and languages.

The course develops the students' linguistic thinking, teaches them to understand and illustrate the use of language laws, analyze, synthesize and see the cause and effect connections that exist in language.

Key words: Slavistics, disciplines of historically-linguistic cycle; introduction to Slavic philology, historical grammar, linguistic competencies.

Постановка проблеми. «Вступ до слов'янської філології» – одна з важливих лінгвістичних дисциплін, яка читається на 1 курсі філологічних факультетів. Курс є

органічним компонентом науки про слов'ян – славістики та невід'ємною частиною філології як науки. Для студентів-філологів «Вступ до слов'янської філології» стає першою навчальною дисципліною історико-лінгвістичного циклу, спрямованою на усвідомлене розуміння того, що мова в усіх своїх проявах є результатом її життя в часі, а структура кожної мови, зокрема й української, не може бути глибоко зрозумілою без знання власної історії та порівняння з давніми й сучасними спорідненими мовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиції вивчення «Вступу до слов'янської філології» пов'язані з іменем українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора П. П. Чучки, який розробив програму, сформулював мету й завдання та головні напрями вивчення дисципліни. Павло Павлович є автором першого в Україні навчального посібника «Вступ до слов'янської філології» у двох частинах (Чучка П. П., 1988 – Ч. 1; 1999 – Ч. 2).

Проте, як стверджує Г. Півторак, навчальні посібники, якими могли скористатися студенти аж до 2008 року, не могли задовольнити тогочасних потреб з багатьох причин: «Вступ до слов'янського мовознавства» М. К. Грунського (1941, 1946) давно став бібліографічною рідкістю, «Вступ до слов'янської філології» П. П. Чучки, хоч і був виданий у двох частинах (Чучка, 1998; Чучка, 1999), проте характеризувався дуже стислим викладом і через невеликий тираж не набув значного поширення, а аналогічні праці зарубіжних славістів В. І. Собинникова, А. Є. Супруна, К. Хоралека в Україні були майже недоступні й давно застаріли. До того ж вони зорієнтовані на інший контингент користувачів і, цілком природно, не враховували належною мірою українського матеріалу (Півторак, 2008: 133–136).

Подією в слов'янському мовознавстві став вихід у 2008 році (перше видання) та 2013 році (друге видання, виправлене й доповнене) першого в Україні підручника «Вступ до слов'янської філології» В. В. Лучика (Лучик, 2008; Лучик, 2013). Ця праця відповідає всім канонам праці такого типу, її створення проф. В. В. Лучик почав ще під час роботи на кафедрі української мови Кіровоградського (тепер Центральноукраїнського) державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, а продовжив на посаді завідувача кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія», тож, за словами Г. П. Півторака, «відчувається досвідченість автора не тільки як ученого-славіста, але і як професора-викладача (Півторак, 2009: 133–136).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Методика вивчення мовних курсів історичного плану ставала предметом наукового зацікавлення в статтях О. І. Крижанівської «Навчальні курси історичного мовного циклу в підготовці філологів в українській вищій школі» (Крижанівська, 2000: 19–23), Ж. В. Колоїз «Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника» (Колоїз, 2010: 239–250), Т. А. Нестеренко «Наступність у навчанні мовознавчих дисциплін історичного циклу» (Нестеренко, 2017: 251–258) та ін., але особливості курсу «Вступ до слов'янської філології» не отримали належного методичного висвітлення.

Цілі статті й постановка проблеми. У роботі маємо на меті визначити роль курсу «Вступ до слов'янської філології» у філологічній освіті, окреслити компетентності, які формує навчальна дисципліна в майбутнього вчителя української мови та літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слов'янська філологія – сукупність гуманітарних наук, які вивчають культурне надбання слов'ян чи окремих слов'янських народів шляхом мовного й стилістичного аналізу писемних текстів.

«Вступ до слов'янської філології» як навчальна дисципліна має передусім пропедевтичну мету – розширити й поглибити спеціальну підготовку майбутнього вчителя української мови та літератури; підготувати студентів до роботи над лінгвістичними дисциплінами переважно історичного циклу, надавши необхідну базу знань для засвоєння навчальних курсів «Історична граматика» та «Історія української літературної мови».

За словами П. П. Чучки, «для того, щоб студент міг зіставляти факти, явища, процеси, які мають місце в історії української мови з фактами, явищами і процесами в історії

культури інших слов'ян, він мусить мати якийсь мінімум відомостей про всю сукупність мов та їх носіїв; його необхідно зорієнтувати в основних віхах історії матеріальної та духовної культури слов'янських народів» (Чучка, 1988: 8). Тільки за таких умов ця інформація матиме системний характер і буде поглиблювати теоретичну підготовку філолога.

Труднощі в засвоєнні дисципліни передусім пов'язані з обмеженістю базових знань, на які може опиратися студент під час вивчення «Вступу до слов'янської філології». Це культурно-історичні відомості про найдавніші слов'янські племена, перші слов'янські державні утворення зі шкільного курсу історії; загальні лінгвістичні уявлення про походження української лексики, класифікацію слов'янських мов, історичний розвиток української мови та роль просвітників Кирила і Мефодія в розвитку української писемності, узяті зі шкільного курсу української мови; фрагментарні дані про літописи, які вивчають у розділі «Давня література» на уроках української літератури в середній школі.

Натомість у результаті вивчення курсу студенти отримують украй необхідні для всебічної освіти майбутнього філолога, учителя української мови та літератури мовно-історичні й соціально-культурні відомості. «Вступ до слов'янської філології» дає відповіді або спрямовує до пошуку шляхів розв'язання цілої низки важливих питань славістики. Деякі з них пропонуємо окреслити глибше.

Питання перше. **Звідки походять слов'яни та яку територію можна вважати їх прабатьківщиною?** Ця проблема належить до найбільш дискусійних і навряд чи колись буде остаточно розв'язана. Причиною є відсутність писемних історичних відомостей про найдавніший період життя народів і племен, які з часом почали іменувати себе слов'янами та часто відсутність комплексного підходу до аналізу дотичних фактів і явищ. І все ж ці знання є важливими, бо дають змогу здійснити етнічну самоідентифікацію, учать критичну оцінювати наукові джерела з проблеми, аналізувати мовні та позамовні факти, синтезувати дані з різних галузей науки. Студенти розглядають гіпотези прабатьківщини слов'ян (прибалтійську, дунайсько-карпатську, вісло-одерську, вісло-дніпровську тощо), знаходять найбільш переконливі аргументи на користь тієї чи тієї теорії.

Питання друге. **Що собою репрезентує праслов'янська мова, коли вона існувала, чи зберегли сучасні слов'янські мови свої найдавніші риси?** Загальні знання про особливості мовного утворення, яке ми називаємо праслов'янською мовою, є вкрай важливі для розуміння витоків будь-якої слов'янської мови, у тому числі й української. Звичайно, ми не розглядаємо праслов'янську мову як предмет спеціально вивчення, бо жодної писемної пам'ятки, яка б відображала її реальні фонетичні, лексичні чи граматичні особливості, не існує, а цей період у розвитку слов'янських мов називають дописемним. Студенти повинні усвідомити, що праслов'янська мова є праматір'ю для всіх слов'янських мов, а її роль у становленні порівняльно-історичного мовознавства виняткова. Маємо на меті розглянути підходи до періодизації праслов'янської мови та основні фонетичні особливості цих періодів: тенденцію до висхідної звучності та пов'язані з нею часокількісне вирівнювання голосних, монофтонгізацію дифтонгів, виникнення носових, початкові зміни сполук *or, *ol, *er, *el, перебудову складової системи праслов'янської мови, а також наслідки палаталізаційних процесів під впливом [j] та голосних переднього ряду. У такий спосіб готуємо теоретичне підґрунтя для успішного засвоєння курсу «Історична граматика», у рамках якого викладач зможе сконцентрувати увагу на власне українських процесах у мові.

Питання третє. **Коли і як виникла старослов'янська мова, який вплив спричинила на інші слов'янські мови й чому перестала розвиватися?** Розгляд питання про роль старослов'янської мови слід пов'язати з появою перших державних утворень у слов'ян та постатями просвітителів Кирила і Мефодія. Студенти повинні акцентувати увагу на наддіалектному й суто літературному характері цієї мови, якою не говорив жодний слов'янський народ, спростувати хибне уявлення про старослов'янську мову як мову-основу для всіх слов'янських мов. Натомість усвідомити її вплив на розвиток літератури та освіти, витворення літературних мов слов'янських народів, які знаходилися під релігійним впливом

Візантії, зокрема й старої української літературної мови, розуміти місце старослов'янської мови в класифікації слов'янських мов.

Питання четверте. **Чи існувала писемність у слов'ян у докириличну епоху? Коли і як виникла українська писемність?** Маємо на меті, опираючись на лінгвістичні й екстралінгвістичні дані, спростувати панівну теорію, що писемність у слов'ян не раніше IX століття разом із запровадженням християнства. Опановуючи цю тему, студенти вчать знаходити й систематизувати наукові факти, шляхом дискусії отримувати відповіді на проблемні питання.

Питання п'яте. **Як між собою співвідносяться дві слов'янські абетки – кирилиця і глаголиця та який вплив спричинило кириличне письмо на формування графічної системи української мови?** У рамках цього питання маємо на меті розглянути гіпотези про походження двох відомих слов'янських абеток, аргументувати більш давній характер глаголиці відносно кирилиці; порівняти глаголичну й кириличну графіку, довести, що кириличне письмо було покладене в основу сучасного українського алфавіту; схарактеризувати глаголичні й кириличні писемні пам'ятки, які дійшли до нашого часу. Найголовнішим прикладним завданням є навчити студентів читати й інтерпретувати кириличні тексти.

Питання шосте. **Які ознаки повинні бути покладені в основу класифікації слов'янських мов? Чи є альтернативи загальновідомій тричленній класифікації?** Студентів слід ознайомити із загальними характеристиками сучасних слов'янських народів, продемонструвати ознаки, що доводять їхні етнічні зв'язки та генетичну спорідненість слов'янських мов. Розглянути різні підходи до класифікації слов'янських мов, особливу увагу приділити типології мов. Далі розглянути кожен мову зокрема, висвітлюючи при цьому її поширеність, основні писемні пам'ятки з фіксацією її рис, становлення літературної мови, найхарактерніші фонетичні та граматичні особливості сучасної літературної мови, ступінь її вивченості, діалектне членування сучасних народних говорів тощо.

Пошук відповідей на ці питання зумовлює завдання курсу «Вступ до слов'янської філології», головними з яких є отримати знання про давню історію слов'ян та праслов'янську мову, її загальні закони та часткові процеси, які мають відбиток у сучасних слов'янських мовах, зокрема й українській; з'ясувати походження слов'янської писемності; отримати відомості про першу писемно-літературну мову слов'ян – старослов'янську; опанувати кириличну графіку, навчитися читати й інтерпретувати давні слов'янські тексти; отримати знання про сучасні слов'янські народи, та характеристики й класифікацію сучасних слов'янських мов.

Завдання курсу визначають його структуру:

Змістовий модуль 1. Слов'яни в давні часи.

Змістовий модуль 2. Праслов'янська мова.

Змістовий модуль 3. Старослов'янська мова.

Змістовий модуль 4. Виникнення слов'янської писемності. Графіка слов'янських пам'яток.

Змістовий модуль 5. Слов'янські народи і мови».

У результаті вивчення «Вступу до слов'янської філології у студента повинні сформуватися такі предметні (лінгвістичні) компетентності:

1) здатність висловлювати переконливі концепції історії давніх слов'ян та їхніх мов, праслов'янську мову, старослов'янську мову як унікальне культурне явище.

2) здатність знаходити й пояснювати праслов'янські риси, що мають відбиток у сучасних слов'янських мовах, зокрема українській.

3) здатність визначати шляхи виникнення й побутування старослов'янської мови, особливості її графіки й писемності, характеризувати старослов'янську лексичну, фонетико-фонологічну, граматичну систему, їхній вплив на формування інших слов'янських літературних мов;

4) здатність читати та інтерпретувати давні слов'янські тексти, писані кирилицею;

5) здатність визначати загальні характеристики сучасних слов'янських народів, демонструвати ознаки, що засвідчують їхні етнічні зв'язки та генетичну спорідненість;

6) здатність інтерпретувати різні підходи до класифікації слов'янських мов, надаючи перевагу типології мов. виокремлювати спільне й відмінне в слов'янських мовах задля усвідомлення самотності української мови.

Усі ці компетентності становлять основу однієї з ключових компетентностей учителя-філолога – здатності поєднувати славистичні традиції з досягненнями сучасної науки в галузі теорії й історії української мови і використовувати їх у практиці навчання української мови і літератури в закладах середньої освіти (рівень базової середньої освіти).

Висновки та перспективи подальших досліджень. «Вступ до слов'янської філології» як одна з важливих лінгвістичних дисциплін покликана створити комплексне уявлення про мову й культуру давніх і сучасних слов'янських народів та підготувати студентів до вивчення дисциплін мовно-історичного циклу. Перспективним завданням курсу є розвинути лінгвістичне мислення студентів, учити їх розуміти та ілюструвати дію мовних законів, аналізувати, синтезувати, бачити причинно-наслідкові зв'язки, що існують у мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Колоїз Ж. В. Роль «Історичної граматики української мови» в підготовці вчителя-словесника. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 5. С. 239–250. URL: <https://doi.org/10.31812/filstd.v5i0.915>
2. Крижанівська О. І. Навчальні курси історичного мовного циклу в підготовці філологів в українській вищій школі. *Наукові записки. Серія Філологічні науки*. Кіровоград, 2000. Вип. 22. – С. 19–23.
3. Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології : підручник. К. : Академія, 2008. – 344 с.
4. Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології : підручник. 2-е вид., випр. і доповн. К. : Академія, 2013. – 344 с.
5. Нестеренко Т. А. Наступність у навчанні мовознавчих дисциплін історичного циклу. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки, (мовознавство)*. Кропивницький, 2017. Вип. 151. – С. 251–258.
6. Півторак Г. Рецензії. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 133–136. – Рец. на кн. : Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології : підручник. К. : Академія, 2008. – 344 с.
7. Чучка П. П. Вступ до слов'янської філології. У 2-х ч. К., 1988. Ч.1. 78 с.; 1999. Ч. 2. – 76 с.

REFERENCES

1. Koloiz, Z. V. (2010). Rol «Istorychnoi hramatyky ukrainskoi movy» v pidhotovtsi vchytelia-slovesnyka. [Role of «Introduction to Slavic philology» in training of a language teacher]. Kryvyi Rih: Kryvyi Rih State Pedagogical University.
2. Kryzhanivska, O. I. (2000). Navchalni kursy istorychnoho movnoho tsyклу v pidhotovtsi filolohiv v ukrainskii vyshchii shkoli. [Courses of historical linguistic cycle in training of philologists in Ukrainian higher education]. Kirovohrad: Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University.
3. Luchyk, V. V. (2008). Vstup do slovianskoi filolohii: pidruchnyk. [Introduction to Slavic philology: textbook]. Kyiv: Akademia.
4. Luchyk, V. V. (2013). Vstup do slovianskoi filolohii: pidruchnyk. 2-e vyd., vypr. i dopovn. [Introduction to Slavic philology: textbook, 2nd edition, corrected and updated].
5. Nesterenko, T. A. (2009). Nastupnist u navchanni movoznavchykh dystsyplin istorychnoho tsyклу. [Continuity in teaching linguistic disciplines of historical cycle]. Kirovohrad: Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University.
6. Pivtorak, H. (2008). Retsenzii. Movoznavstvo. Rets. na kn. : Luchyk V. V. Vstup do slovianskoi filolohii: pidruchnyk. [Reviews. Linguistics. Review for Luchyk, V. V. Vstup do slovianskoi filolohii: pidruchnyk]. Kyiv: Akademia.
7. Chuchka, P. P. (1999). Vstup do slovianskoi filolohii. U 2-kh ch. [Introduction to Slavic philology. In 2 parts]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нестеренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ЦДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: функційна грамика української мови, слов'янська філологія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tetiana Nesterenko – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language at Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: functional grammar in Ukrainian language, Slavic philology.